https://doi.org/10.34142/23129387.2026.75.21
УДК 159.9
ORCID: /0000-0001-8727-3818
ORCID: /0000-0002-6542-239X

ПРОБЛЕМА ОПЕРАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ КОНСТРУКТІВ У СУЧАСНІЙ ПСИХОДІАГНОСТИЦІ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА КРИТЕРІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВИМІРЮВАННЯ

В. Й. Бочелюк[1ABD], О. О. Прокоф'єва[2ABD]
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
1 - доктор психологічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України,
E-mail: vitalik.psyhol@ukr.net
2 - кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології,

Актуальність дослідження. Статтю присвячено комплексному теоретико-методологічному аналізу проблеми операціоналізації психологічних конструктів у сучасній психодіагностиці. Актуальність дослідження визначається необхідністю підвищення наукової обґрунтованості психологічного вимірювання в умовах активного розвитку психометрії, розширення сфери застосування психодіагностичного інструментарію, цифровізації психологічної практики та посилення вимог до доказовості психологічних висновків. Особливого значення ця проблема набуває для сучасної української психології у зв'язку з широким використанням зарубіжних психодіагностичних методик, необхідністю їх мовної, культурної та психометричної адаптації, недостатньою кількістю актуальних українських нормативних даних, а також трансформацією соціально-психологічного контексту внаслідок повномасштабної війни.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сучасного розуміння операціоналізації психологічних конструктів, систематизація її основних теоретико-методологічних проблем, визначення критеріїв адекватності психологічного вимірювання та розроблення концептуальної моделі операціоналізації психологічних

конструктів у сучасній психодіагностиці. Методологічну основу дослідження становлять принципи системності, наукової обґрунтованості психологічного вимірювання, конструктної валідності, психометричної надійності, культурної релевантності та контекстуальної чутливості. Використано методи теоретичного аналізу та узагальнення наукових джерел, порівняльного аналізу теоретичних і психометричних підходів, систематизації наукових положень, концептуального моделювання та теоретичної інтерпретації.

Результати. У результаті дослідження уточнено зміст і взаємозв'язок понять «психологічний конструкт», «концептуалізація», «операціоналізація», «психологічний індикатор», «психологічне вимірювання» та «психодіагностичний висновок». Обґрунтовано положення про те, що операціоналізація психологічного конструкта не може розглядатися як механічне переведення абстрактного психологічного поняття в систему тестових показників. Вона являє собою складний теоретико-емпіричний процес, у межах якого встановлюється відповідність між концептуальним змістом конструкта, його структурними компонентами, емпіричними індикаторами, процедурою вимірювання та логікою інтерпретації результатів.

Визначено основні методологічні ризики неадекватної операціоналізації: нечіткість теоретичного визначення конструкта, ототожнення конструкта з окремим психометричним показником, редукція багатовимірного психологічного феномена до обмеженого набору індикаторів, недостатнє обґрунтування вибору емпіричних показників, невідповідність між теоретичною та емпіричною структурами, некоректне перенесення психодіагностичного інструментарію між соціокультурними середовищами та необґрунтоване розширення психологічних висновків за межі отриманих даних.

Обґрунтовано систему критеріїв адекватної операціоналізації психологічних конструктів, яка включає концептуальну відповідність, структурну повноту, операціональну визначеність, психометричну обґрунтованість, культурно-контекстуальну релевантність та інтерпретаційну коректність. Наукова новизна дослідження полягає в концептуалізації операціоналізації як циклічного багаторівневого процесу теоретико-емпіричної верифікації психологічного конструкта та розробленні шестирівневої моделі його операціоналізації. Запропонована модель включає концептуалізацію, структуризацію,

індикаторизацію, інструменталізацію, психометричну та контекстуально-інтерпретаційну верифікацію.

Практичне значення результатів полягає у можливості їх застосування під час розроблення, адаптації, стандартизації та психометричної перевірки психодіагностичних методик, планування емпіричних психологічних досліджень, оцінювання якості наявного психологічного інструментарію та обґрунтування меж психологічної інтерпретації.

Ключові слова: *психологічний конструкт, операціоналізація, концептуалізація, психологічне вимірювання, психодіагностика, психометрія, конструктна валідність, психологічний індикатор, стандартизація, психодіагностичний інструментарій*.

The operationalization of psychological constructs in contemporary psychodiagnostics: theoretical and methodological foundations and criteria for psychological measurement

Vitalii Y. Bocheliuk[1], Olesia O.Prokofieva[2]

Bogdan Khmelnitsky Melitopol State Pedagogical University 1 - Doctor of Psychological Sciences, Professor, Honored Educator of Ukraine, Professor of the Department of Psychology, E-mail: vitalik.psyhol@ukr.net

2 - PhD of Psychological Sciences, Associate Professor, the Head of the Department of Psychology

Relevance of the study. This article presents a comprehensive theoretical and methodological analysis of the problem of operationalizing psychological constructs in contemporary psychodiagnostics. The relevance of the study is determined by the need to enhance the scientific rigor of psychological measurement amid the rapid development of psychometrics, the expanding scope of psychodiagnostic instruments, the digitalization of psychological practice, and increasingly stringent requirements for the evidential basis of psychological conclusions. This issue is of particular significance for contemporary Ukrainian psychology due to the widespread use of foreign psychodiagnostic instruments, the need for their linguistic, cultural, and psychometric adaptation, the limited availability of up-to-date Ukrainian normative data, and the transformation of the sociopsychological context resulting from the full-scale war.

The aim of the article is to provide a theoretical substantiation of the contemporary understanding of the operationalization of psychological constructs, systematize its principal theoretical and methodological challenges, identify criteria for the adequacy of psychological measurement, and develop a conceptual model for the operationalization of psychological constructs in contemporary psychodiagnostics. The methodological framework of the study is based on the principles of systematicity, scientific rigor in psychological measurement, construct validity, psychometric reliability, cultural relevance, and contextual sensitivity. The study employs methods of theoretical analysis and synthesis of scholarly sources, comparative analysis of theoretical and psychometric approaches, systematization of theoretical propositions, conceptual modeling, and theoretical interpretation.

Results. The study clarifies the content and interrelationships of the concepts of psychological construct, conceptualization, operationalization, psychological indicator, psychological measurement, and psychodiagnostic conclusion. It is substantiated that the operationalization of a psychological construct cannot be understood as a mechanical translation of an abstract psychological concept into a system of test scores. Rather, it constitutes a complex theoretical-empirical process through which correspondence is established between the conceptual content of a construct, its structural components, empirical indicators, measurement procedures, and the logic underlying the interpretation of results.

The principal methodological risks associated with inadequate operationalization are identified, including ambiguity in the theoretical definition of a construct; conflation of a construct with a single psychometric indicator; reduction of a multidimensional psychological phenomenon to a limited set of indicators; insufficient justification for the selection of empirical indicators; discrepancies between theoretical and empirical structures; inappropriate transfer of psychodiagnostic instruments across sociocultural contexts; and unwarranted extension of psychological conclusions beyond the evidence provided by the data.

A system of criteria for the adequate operationalization of psychological constructs is substantiated, encompassing conceptual correspondence, structural completeness, operational specificity, psychometric soundness, cultural and contextual relevance, and interpretive accuracy. The scientific novelty of the study lies in conceptualizing operationalization as a cyclical, multilevel process of theoretical and empirical verification of a psychological construct and in developing a six-level model of construct operationalization. The proposed model comprises

conceptualization, structural specification, indicatorization, instrumentalization, psychometric verification, and contextual–interpretive verification.

The practical significance of the findings lies in their applicability to the development, adaptation, standardization, and psychometric evaluation of psychodiagnostic instruments; the planning of empirical psychological research; the assessment of the quality of existing psychological assessment tools; and the substantiation of the boundaries of psychological interpretation.

Keywords: *psychological construct, operationalization, conceptualization, psychological measurement, psychodiagnostics, psychometrics, construct validity, psychological indicator, standardization, psychodiagnostic instruments.*

Вступ. Сучасний розвиток психологічної науки супроводжується істотним розширенням кількості теоретичних конструктів, які використовуються для опису, пояснення та прогнозування психічних явищ. Саме поняття конструкта є центральним для значної частини психологічних теорій, оскільки дозволяє концептуалізувати безпосередньо ненаблюдаємі характеристики особистості, когнітивні, емоційні, мотиваційні та поведінкові процеси. Водночас теоретичний статус конструкта створює фундаментальну методологічну проблему: яким чином абстрактне поняття може бути представлене через систему емпірично доступних показників і виміряне за допомогою конкретного психодіагностичного інструментарію?

Проблема співвідношення теоретичного конструкта та його емпіричного представлення має тривалу історію у психології. Класична концепція конструктної валідності, сформульована Л. Кронбахом і П. Мілом, пов’язує валідність психологічного тесту з теоретичною системою, у межах якої визначається конструкт і його взаємозв’язки з іншими змінними (Cronbach & Meehl, 1955). Надалі розвиток психометрії привів до переосмислення валідності як комплексного аргументу щодо обґрунтованості інтерпретацій та використання результатів

психологічного вимірювання (American Educational Research Association, 2014; Borsboom, Mellenbergh, van Heerden. 2004).

У сучасних умовах проблема операціоналізації набуває особливого значення через те, що результати психодіагностики дедалі частіше використовуються не лише у наукових дослідженнях, а й у клінічній, освітній, організаційній, військовій, консультативній та соціальній практиці. Від якості операціоналізації залежить не тільки статистична точність отриманого показника, а й обґрунтованість психологічного висновку, який робиться на його основі.

Особливої актуальності проблема набуває в українському психологічному просторі. Розширення використання психодіагностичних методик іноземного походження потребує не лише їх перекладу, а повноцінної культурної та психометричної адаптації. А. Татьянчиков наголошує на необхідності послідовного проходження етапів лінгвістичної і культурної адаптації, пілотажного дослідження, психометричної перевірки та нормування методик (Татьянчиков, 2025).

Важливість такого підходу підтверджують і сучасні українські емпіричні дослідження. Зокрема, адаптація українськомовної версії шкали задоволеності життям Е. Дінера передбачала не лише переклад інструменту, а й перевірку факторної структури, надійності, конвергентної та дискримінантної валідності, а також вимірювальної інваріантності (Олефір & Боснюк, 2024). Аналогічно адаптація шкали сприйнятого стресу PSS-10 в українському контексті демонструє значення психометричної перевірки інструменту в умовах суспільних трансформацій та війни (Вельдбрехт & Тавровецька, 2022).

Отже, проблема операціоналізації є не технічним аспектом створення або вибору тесту, а фундаментальною методологічною проблемою психологічного вимірювання.

Метою статті є теоретичне обґрунтування сучасного розуміння операціоналізації психологічних конструктів, систематизація її основних теоретико-методологічних проблем, визначення критеріїв адекватності психологічного вимірювання

та розроблення концептуальної моделі операціоналізації психологічних конструктів у сучасній психодіагностиці.

Виклад основного матеріалу. Психологічний конструкт є теоретичним утворенням, яке використовується для опису властивостей, процесів або станів, що не можуть бути безпосередньо спостережені, але можуть бути опосередковано досліджені через відповідні прояви та індикатори. До таких конструктів належать, зокрема, тривожність, самооцінка, психологічне благополуччя, життєстійкість, толерантність до невизначеності, емоційний інтелект, самоефективність тощо.

Принципова особливість психологічного конструкта полягає в його теоретичному характері. На відміну від безпосередньо спостережуваної поведінки, конструкт є результатом концептуального узагальнення певної сукупності психологічних проявів. Саме тому між конструктом і показником тесту не може існувати автоматичної тотожності.

Л. Кронбах і П. Міл розглядали конструктну валідність як процес встановлення відповідності між теоретичними положеннями та емпіричними результатами (Cronbach & Meehl, 1955). У цьому контексті вимірювання конструкта передбачає перевірку не лише того, наскільки узгоджено відповідають між собою тестові завдання, а й того, чи відповідає отримана структура теоретичній моделі феномена.

Д. Борсбум, Г. Меленберг і Я. ван Хеерден звертають увагу на необхідність чіткого розмежування самого вимірюваного феномена, його причинних механізмів та властивостей вимірювального інструменту (Borsboom, Mellenbergh & van Heerden, 2004). Така позиція має принципове значення для психологічної діагностики, оскільки один і той самий тестовий показник може бути пов’язаний із декількома психологічними процесами.

Таким чином, психологічний конструкт не слід ототожнювати з тестом, шкалою або окремим числовим показником. Тест є інструментом отримання емпіричних даних, тоді як конструкт є теоретичним об’єктом, щодо якого формулюється психологічне твердження.

Це співвідношення можна представити у вигляді логічного ланцюга: *теоретична концепція → психологічний конструкт → структурна модель → емпіричні індикатори → психодіагностична процедура → психометричний показник → психологічна інтерпретація.*

Порушення узгодженості між будь-якими ланками цього ланцюга може призвести до помилки психологічного висновку.

Виходячи з вищезазначеного, ми повинні визначитися з питанням операціоналізації. У найзагальнішому розумінні операціоналізація передбачає визначення способів, за допомогою яких теоретично сформульований феномен може бути представлений через систему емпіричних показників. У психології цей процес є особливо складним через багатовимірність психічної реальності та відсутність безпосереднього доступу до багатьох психологічних властивостей.

Спрощене розуміння операціоналізації як процедури «визначення змінної та вибору тесту», що не відповідає сучасним вимогам до психологічного вимірювання. Насправді операціоналізація має починатися задовго до вибору конкретної методики – з визначення того, що саме розуміється під відповідним конструктом.

Наприклад, поняття «психологічне благополуччя» може концептуалізуватися як суб'єктивна задоволеність життям, як функціонування та реалізація потенціалу особистості або як сукупність позитивних емоцій, життєвої осмисленості та якості соціальних зв'язків. Від обраної теоретичної моделі залежатиме структура індикаторів, спосіб вимірювання та подальша інтерпретація результатів.

Отже, один і той самий термін може позначати різні теоретичні конструкти. Застосування методики без попереднього аналізу її концептуальної моделі може створити ілюзію точного вимірювання за умови фактичної невідповідності між тим, що визначено теоретично, і тим, що вимірюється емпірично.

У цьому контексті доцільно розмежовувати три взаємопов'язані, але не тотожні процедури:

1. концептуалізацію – визначення змісту та меж психологічного конструкта;
2. операціоналізацію – визначення способів емпіричного представлення конструкта;
3. інструменталізацію – вибір або розроблення конкретного психодіагностичного засобу.

Саме порушення цієї послідовності є однією з причин тестоцентричного підходу, за якого спочатку обирається популярна методика, а вже потім її показники інтерпретуються як прояв певного психологічного конструкта.

Тому необхідно окреслити основні теоретико-методологічні проблеми операціоналізації.

1. Проблема концептуальної невизначеності.

Першою проблемою є недостатня визначеність самого конструкта. Якщо теоретичне поняття має нечіткі межі, неможливо однозначно встановити, які саме психологічні прояви повинні бути включені до його операціональної моделі.

Наслідком може бути концептуальне змішування близьких, але не тотожних феноменів. Наприклад, стрес, тривожність, емоційне виснаження та психологічний дистрес можуть бути пов'язані між собою, однак не є синонімічними конструктами.

Тому першим критерієм якісної операціоналізації є чіткість теоретичного визначення конструкта та його диференціація від суміжних понять.

2. Проблема структурної редукції.

Другою проблемою є редукція складного багатовимірного конструкта до одного показника.

Багато психологічних феноменів мають складну внутрішню структуру. Якщо така структура існує теоретично, її емпіричне вимірювання повинно забезпечувати адекватне представлення основних компонентів.

Редукція багатовимірного конструкта до однієї шкали може бути виправданою лише за наявності теоретичних та

емпіричних підстав. В іншому випадку отриманий показник відображатиме лише окремий аспект феномена.

Проблема відповідності індикаторів конструкту.

Вибір індикаторів є одним із найбільш відповідальних етапів операціоналізації. Індикатор має не просто корелювати з конструктом, а бути теоретично обґрунтованим його проявом.

Проблема полягає в тому, що поведінковий або самоописовий показник може бути детермінований одночасно кількома психологічними процесами. Тому висока кореляція між окремим індикатором та іншою змінною ще не означає, що цей індикатор специфічно відображає досліджуваний конструкт.

3. Проблема психометричної відповідності.

Сучасна психодіагностика потребує перевірки надійності та валідності вимірювального інструментарію. До основних процедур належать аналіз внутрішньої узгодженості, тест-ретестової надійності, факторної структури, конвергентної та дискримінантної валідності.

Водночас високий коефіцієнт внутрішньої узгодженості не може автоматично трактуватися як доказ того, що тест вимірює саме заявлений конструкт. Надмірна схожість пунктів може навіть звужувати змістове охоплення конструкта.

Р. Девелліс і К. Торп підкреслюють необхідність системного підходу до розроблення шкал, який охоплює визначення конструкта, генерацію пунктів, їх оцінювання та емпіричну перевірку (DeVellis, Thorpe, 2021).

Сучасні підходи також передбачають використання коефіцієнта ω Макдональда поряд із α Кронбаха як більш інформативного показника внутрішньої надійності за певних умов (DeVellis, Thorpe, 2021; Татьянчиков, 2025).

Проблема валідності є безпосередньо пов’язаною з операціоналізацією. Якщо операціоналізація відповідає на питання «як теоретичний конструкт представити емпірично?», то валідизація дозволяє перевірити, наскільки обґрунтованим є цей перехід.

У сучасній психометрії валідність дедалі частіше розглядається не як незмінна властивість самого тесту, а як

ступінь обґрунтованості конкретної інтерпретації та використання результатів (American Educational Research Association, 2014; Borsboom, Mellenbergh, van Heerden. 2004).

Це означає, що питання «чи є тест валідним?» саме по собі є недостатньо точним. Значно коректніше запитувати: для якої вибірки, якої мети, якого контексту та якої інтерпретації результати тесту мають достатні докази обґрунтованості?

Саме тому сучасні стандарти психологічного тестування наголошують на необхідності комплексного доказового обґрунтування інтерпретації результатів (American Educational Research Association, 2014).

Важливе значення мають:

- доказовість змістової відповідності;
- структурна відповідність;
- взаємозв'язки з іншими змінними;
- аналіз наслідків використання результатів;
- відповідність тесту конкретній популяції та меті вимірювання.

Таким чином, валідність має розглядатися не як одноразова процедура, а як процес накопичення доказів.

Однією з найбільш актуальних проблем сучасної української психодіагностики є адаптація зарубіжного інструментарію.

Механічний переклад тесту не гарантує збереження його психометричних властивостей. Певний психологічний конструкт може мати різну поведінкову репрезентацію в різних культурах, а окремі твердження можуть змінювати своє психологічне значення залежно від соціального контексту.

А. Татьянчиков обґрунтовує необхідність комплексної процедури адаптації, що включає лінгвістичний, культурний, психометричний етапи та нормування (Татьянчиков, 2025).

Емпіричний приклад Олефіра та Боснюка демонструє, що якісна адаптація передбачає не лише переклад, а й перевірку факторної структури, надійності, конвергентної та дискримінантної валідності й інваріантності (Олефір & Боснюк. 2024).

У цьому контексті культурну адаптацію доцільно розглядати як повторну перевірку операціональної моделі конструкта в новому соціокультурному середовищі.

Така позиція дозволяє уникнути помилкового припущення, що якщо конструкт є універсальним, то його операціоналізація автоматично повинна бути однаковою в усіх культурах.

Окремий напрям сучасної психометрії становить дослідження вимірювальної інваріантності.

Інваріантність дозволяє визначити, чи однаково функціонує психодіагностичний інструмент у різних групах. Це принципово важливо, якщо дослідник планує порівнювати результати чоловіків і жінок, різних вікових груп, професійних категорій або інших соціальних груп.

Без доказів інваріантності статистично виявлені відмінності між групами можуть бути пов'язані не з реальними відмінностями конструкта, а з різним функціонуванням інструменту.

Саме тому аналіз інваріантності є логічним продовженням операціоналізації: він перевіряє, чи зберігає конструкт свою емпіричну структуру в різних групах.

Українське дослідження адаптації шкали задоволеності життям демонструє практичну значущість цього підходу: автори перевіряли скалярну інваріантність шкали за статтю та віком (Вельдбрехт & Тавровецька, 2022).

Для української психології проблема операціоналізації має не лише теоретичне, а й прикладне значення.

Сучасна українська психодіагностика розвивається в умовах підвищеного попиту на психологічне оцінювання, одночасного дефіциту стандартизованого національного інструментарію та широкого використання перекладених методик.

Важливим нормативним кроком стало затвердження Міністерством охорони здоров'я України переліку валідних методів психологічної діагностики. Однак сама наявність методики в переліку не усуває необхідності наукового

обґрунтування її відповідності конкретній вибірці, меті та контексту застосування.

Сучасні українські дослідження демонструють поступове посилення психометричної культури. Так, поряд із роботами щодо адаптації шкал задоволеності життям та сприйнятого стресу з'являються дослідження україномовних версій методик самооцінки, довіри, семантичного диференціала та інших психологічних характеристик (Олефір & Боснюк. 2024; Олефір, Боснюк & Малофейкіна, 2021; Савченко, Петренко, Тімакова, 2022; Татьянчиков, 2025; Яновська, Севост'янов, Туренко, 2023).

Зокрема, сучасні українські дослідження демонструють увагу до таких процедур, як факторний аналіз, оцінювання внутрішньої узгодженості, перевірка валідності та стандартизація (Олефір, Боснюк & Малофейкіна, 2021; Савченко, Петренко, Тімакова, 2022; Яновська, Севост'янов, Туренко, 2023)

Це свідчить про поступовий перехід від практики простого перекладу тестів до повноцінного психометричного обґрунтування українського інструментарію.

Водночас сучасний соціокультурний контекст України вимагає обережності під час використання нормативних даних, отриманих до повномасштабної війни. Зміни соціальної реальності можуть впливати на розподіл психологічних показників, структуру переживань та взаємозв'язки між психологічними змінними.

Тому нормативи не повинні розглядатися як раз і назавжди встановлена характеристика популяції.

На основі здійсненого аналізу доцільно виокремити шість основних критеріїв адекватної операціоналізації:

1. Концептуальна відповідність. Індикатори та методика повинні відповідати теоретичному визначенню конструкта.

2. Структурна повнота. Операціональна модель повинна адекватно представляти основні компоненти конструкта та їх взаємозв'язки.

3. Операціональна визначеність. Повинно бути чітко визначено, які саме поведінкові, когнітивні, емоційні або самоописові прояви використовуються як індикатори.

4. Психометрична обґрунтованість. Інструмент повинен демонструвати прийнятні характеристики надійності та валідності, підтверджені відповідними емпіричними процедурами.

5. Культурно-контекстуальна релевантність. Операціональна модель повинна враховувати соціокультурне середовище, у якому здійснюється вимірювання.

6. Інтерпретаційна коректність. Висновки повинні відповідати реальним можливостям отриманих даних і не виходити за межі доказової бази.

Узагальнено систему можна представити таким чином:

концептуальна відповідність → структурна повнота → операціональна визначеність → психометрична обґрунтованість → культурно-контекстуальна релевантність → інтерпретаційна коректність.

При цьому зазначені критерії не слід розглядати як суто лінійну послідовність. Виявлення проблеми на одному рівні може вимагати повернення до попереднього етапу.

На підставі здійсненого аналізу пропонується розглядати операціоналізацію як циклічний шестирівневий процес.

Перший рівень – концептуалізація. Визначається теоретичний зміст конструкта, його межі, відмінність від суміжних понять та передбачувані взаємозв'язки з іншими психологічними змінними.

Другий рівень – структуризація. Встановлюються компоненти конструкта, його потенційна факторна структура та співвідношення між окремими вимірами.

Третій рівень – індикаторизація. Визначаються конкретні емпіричні прояви, через які конструкт може бути представлений.

Четвертий рівень – інструменталізація. Здійснюється вибір, адаптація або розроблення психодіагностичного інструменту.

П’ятий рівень – психометрична верифікація. Перевіряються надійність, факторна структура, різні види валідності, інваріантність та інші психометричні характеристики.

Шостий рівень – контекстуально-інтерпретаційна верифікація. Оцінюється відповідність результатів конкретному соціокультурному контексту, характеристикам вибірки, меті дослідження та межам допустимої психологічної інтерпретації.

Принциповою характеристикою моделі є її циклічність. Якщо, наприклад, психометричний аналіз демонструє невідповідність факторної структури теоретичній моделі, дослідник не повинен автоматично змінювати статистичну модель. Він має повернутися до теоретичного рівня та з’ясувати, чи була адекватно визначена сама структура конструкта.

Таким чином, запропонована модель відрізняється від спрощеної схеми: «конструкт → тест → результат» і передбачає більш складну систему: «теорія → конструкт → структура → індикатори → інструмент → психометрична перевірка → контекст → інтерпретація → теоретичне уточнення».

Саме така циклічність дозволяє розглядати психологічне вимірювання як процес постійної перевірки відповідності між теорією та емпіричними даними.

Зміст запропонованої моделі, відповідні методологічні завдання, критерії перевірки та основні ризики на кожному рівні операціоналізації узагальнено в табл. 1.

Таблиця 1

Шестирівнева модель операціоналізації психологічного конструкта у сучасній психодіагностиці

Рівень операціоналізації	Основне питання	Зміст етапу	Основні критерії перевірки	Типові ризики

1. Концептуалізація	Що саме ми розуміємо під конструктом?	Визначення теоретичного змісту конструкта, його меж, відмінностей від суміжних понять та теоретичних взаємозв'язків	Теоретична визначеність; концептуальна чіткість; диференційованість	Концептуальна нечіткість; ототожнення близьких конструктів; теоретична еклектичність
2. Структуризація	Якою є внутрішня структура конструкта?	Визначення компонентів, вимірів та передбачуваних взаємозв'язків між ними	Структурна відповідність; теоретична обґрунтованість моделі	Редукція багатовимірного конструкта; штучна факторизація; невідповідність теорії та емпіричної структури
3. Індикаторизація	Через які прояви конструкт може бути емпірично представлений?	Визначення поведінкових, когнітивних, емоційних, мотиваційних або самоописових індикаторів	Змістова відповідність; репрезентативність; специфічність індикаторів	Випадковий добір показників; недостатнє охоплення конструкта; контамінація іншими змінними
4. Інструменталізація	За допомогою чого конструкт буде вимірюватися?	Вибір, розроблення або адаптація психодіагностичної методики та визначення процедури вимірювання	Відповідність меті; стандартизованість; практична придатність	Тестоцентризм; механічний переклад; використання методики поза межами її валідованої сфери
5. Психометрична верифікація	Наскільки отримані показники є надійними та валідними?	Перевірка надійності, факторної структури, конвергентної та дискримінантної валідності, інваріантності тощо	Надійність; валідність; структурна відповідність; вимірювальна інваріантність	Ототожнення α Кронбаха з валідністю; ігнорування інваріантності; статистична оптимізація без теоретичного обґрунтування

6. Контекстуально-інтерпретаційна верифікація	Наскільки обґрунтованим є психологічний висновок у конкретному контексті?	Врахування характеристик вибірки, культури, соціального контексту, мети діагностики та меж інтерпретації	Культурна релевантність; контекстуальна адекватність; інтерпретаційна коректність	Надмірна генералізація; використання застарілих норм; ігнорування контексту; причинна інтерпретація кореляційних даних

Примітка. Розроблено авторами на основі узагальнення теоретико-методологічних положень сучасної психометрії та психодіагностики

Подальший розвиток психологічного вимірювання пов'язаний із переходом від тестоцентричної моделі до комплексного конструктно орієнтованого підходу.

Перспективним є поєднання традиційних психодіагностичних методик із мультиметодними стратегіями, поведінковими показниками, цифровими даними та результатами спостереження. Водночас цифровізація не повинна створювати ілюзію автоматичного підвищення валідності вимірювання. Навпаки, використання нових типів даних потребує додаткового теоретичного обґрунтування того, який саме психологічний конструкт вони відображають.

Окремим напрямом має стати розвиток української психометричної інфраструктури: формування репрезентативних нормативних вибірок, відкритих баз психометричних даних, систематичного реєстру адаптованих методик та стандартів їх застосування.

Перспективним також є використання сучасних моделей теорії відповіді на завдання, які дозволяють аналізувати функціонування окремих пунктів тесту, точність вимірювання на різних рівнях латентної ознаки та потенційну диференційну роботу завдань.

Важливим є також поєднання класичних психометричних підходів із сучасними моделями факторної структури. Зокрема, використання біфакторних моделей може бути доцільним для конструктів, які одночасно мають загальний фактор і специфічні виміри.

Таким чином, сучасна психодіагностика поступово переходить від питання «який тест використати?» до більш фундаментального питання: «яку теоретичну модель психологічного конструкта ми перевіряємо, яким способом вона операціоналізована та наскільки обґрунтованими є висновки, зроблені на основі її вимірювання?»

Висновки. Проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми операціоналізації психологічних конструктів у сучасній психодіагностиці дає підстави розглядати її як одну з центральних проблем забезпечення наукової обґрунтованості психологічного вимірювання. Операціоналізація не зводиться до вибору психодіагностичної методики або визначення способу кількісної фіксації психологічної характеристики, а являє собою складний процес переходу від абстрактної теоретичної моделі до системи емпірично верифікованих індикаторів та обґрунтованої інтерпретації отриманих результатів.

Установлено, що основним джерелом методологічних труднощів є можливий розрив між теоретичною концептуалізацією конструкта та його емпіричним представленням. Такий розрив може проявлятися у нечіткості визначення конструкта, редукції його багатовимірної структури до окремого показника, недостатньому обґрунтуванні вибору індикаторів, некоректному перенесенні зарубіжних психодіагностичних моделей та необґрунтованому розширенні психологічних висновків за межі отриманих емпіричних даних.

Обґрунтовано, що адекватність операціоналізації психологічного конструкта доцільно оцінювати як інтегральну характеристику, що охоплює концептуальну відповідність, структурну повноту, операціональну визначеність, психометричну обґрунтованість, культурно-контекстуальну релевантність та інтерпретаційну коректність.

Показано, що психометричні показники не можуть замінити теоретичну концептуалізацію конструкта. Висока надійність або статистично прийнятна факторна структура самі по собі не доводять змістової відповідності інструменту психологічному феномену, який передбачається вимірювати.

Особливої актуальності проблема операціоналізації набуває в українській психодіагностиці. Соціокультурні трансформації, спричинені війною, необхідність діагностики психологічних проявів в умовах тривалої невизначеності, активне використання зарубіжного психодіагностичного інструментарію та потреба у формуванні актуальних українських нормативних даних актуалізують необхідність повторної перевірки операціональних моделей психологічних конструктів.

Обґрунтовано положення, відповідно до якого культурна адаптація психодіагностичної методики має розглядатися не лише як процедура мовного перекладу, а як повторна перевірка операціоналізації психологічного конструкта в іншому соціокультурному середовищі.

Наукова новизна запропонованого підходу полягає в тому, що операціоналізацію розглянуто як циклічний теоретико-емпіричний процес, якість якого визначається узгодженістю концептуального, структурного, емпіричного, психометричного, контекстуального та інтерпретаційного рівнів психологічного вимірювання.

Запропоновано шестирівневу модель операціоналізації психологічного конструкта, яка охоплює концептуалізацію, структуризацію, індикаторизацію, інструменталізацію, психометричну та контекстуально-інтерпретаційну верифікацію. На відміну від лінійної моделі «конструкт → змінна → тест → показник», запропонована модель має циклічний характер, оскільки результати емпіричної перевірки можуть зумовлювати необхідність повернення до попередніх етапів і уточнення теоретичної моделі конструкта.

Перспективи подальших досліджень вбачаються в емпіричній перевірці запропонованих критеріїв та шестирівневої моделі на конкретних психологічних конструктах, порівнянні ефективності різних стратегій їх операціоналізації, розвитку українського психодіагностичного інструментарію, удосконаленні процедур культурної адаптації зарубіжних методик, формуванні актуальних нормативних

вибірок, а також дослідженні можливостей мультиметодного та цифрового психологічного вимірювання.

Література:

American Educational Research Association, American Psychological Association, & National Council on Measurement in Education. Standards for Educational and Psychological Testing. Washington, DC : American Educational Research Association, 2014. 271 p.

American Psychological Association. APA Guidelines for Psychological Assessment and Evaluation. Washington, DC : American Psychological Association, 2020.

Cronbach L. J., Meehl P. E. Construct validity in psychological tests. Psychological Bulletin. 1955. Vol. 52, No. 4. P. 281–302. DOI: https://doi.org/10.1037/h0040957.

Borsboom D., Mellenbergh G. J., van Heerden J. The concept of validity. Psychological Review. 2004. Vol. 111, No. 4. P. 1061–1071. DOI: https://doi.org/10.1037/0033-295X.111.4.1061.

DeVellis R. F., Thorpe C. T. Scale Development: Theory and Applications. 5th ed. Thousand Oaks, CA : SAGE Publications, 2021.

Embretson S. E., Reise S. P. Item Response Theory for Psychologists. Mahwah, NJ : Lawrence Erlbaum Associates, 2000. 371 p.

Fabrigar L. R., Wegener D. T. Exploratory Factor Analysis. New York : Oxford University Press, 2012. 184 p.

Nunnally J. C., Bernstein I. H. Psychometric Theory. 3rd ed. New York : McGraw-Hill, 1994. 752 p.

Plake B. S., Wise L. L. What Is the Role and Importance of the Revised AERA, APA, NCME Standards for Educational and Psychological Testing? Educational Measurement: Issues and Practice. 2014. Vol. 33, No. 4. P. 4–12. DOI: https://doi.org/10.1111/emip.12045.

Tourangeau R., Rips L. J., Rasinski K. The Psychology of Survey Response. Cambridge : Cambridge University Press, 2000. 401 p.

Reise S. P. The rediscovery of bifactor measurement models. Multivariate Behavioral Research. 2012. Vol. 47, No. 5. P. 667–696. DOI: https://doi.org/10.1080/00273171.2012.715555.

Вельдбрехт О. О., Тавровецька Н. І. Шкала сприйнятого стресу (PSS-10): адаптація та апробація в умовах війни. Проблеми сучасної психології. 2022. № 2 (25). С. 16–27. DOI: https://doi.org/10.26661/2310-4368/2022-2-2.

Міністерство охорони здоров'я України. Про затвердження Переліку валідних методів психологічної діагностики, які можуть

використовуватися для проведення психологічної діагностики та оцінки якості психологічної допомоги : наказ від 13.12.2023 № 2118. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0128-24#Text (дата звернення: 09.09.2026).

Олефір В. О., Боснюк В. Ф. Адаптація українськомовної версії шкали задоволеності життям Е. Дінера. Наука і освіта. 2024. № 2. С. 64–72. DOI: https://doi.org/10.24195/2414-4665-2024-2-9.

Олефір В. О., Боснюк В. Ф., Малофейкіна К. О. Валідизація і вимірювальна інваріантність української версії шкали позитивних і негативних переживань (SPANE). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». 2021. № 71. С. 34–42. DOI: https://doi.org/10.26565/2225-7756-2021-71-04.

Савченко О. В., Петренко В. В., Тімакова А. В. Методика довіри / недовіри особистості до світу, до інших людей, до себе (А. Купрейченко): україномовна адаптація, валідизація та стандартизація. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Психологія. 2022. Вип. 5. С. 16–22. DOI: https://doi.org/10.32782/psy-visnyk/2022.5.3.

Татьянчиков А. О. Методологічні засади стандартизації психодіагностичних методик: статистичний і теоретичний аналіз. Слобожанський науковий вісник. Серія: Психологія. 2025. Вип. 2. С. 156–161. DOI: https://doi.org/10.32782/psyspu/2025.2.27.

Яновська С., Севост'янов П., Туренко Р. Психометричні показники та адаптація методу Ч. Осгуда «Семантичний диференціал» (українська версія методу). Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Психологія». 2023. № 74. С. 24–30. DOI: https://doi.org/10.26565/2225-7756-2023-74-03.

Отримано: 20 09 2026 року
Прорецензовано: 30 09 2026 року
Прийнято до друку: 10 10 2026 року